

UO•K: 9:93:930.2

Sherzod TANGIROV,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
Email: tangirov87@mail.ru

SamDU professori, t.f.d. B.Ergashev taqrizi asosida

ANALYSIS OF DOCUMENTARY SOURCES REGARDING THE TERRITORY, ADMINISTRATION AND POPULATION OF JIZZAKH REGION IN THE PERIOD OF DEPENDENCE ON THE RUSSIAN EMPIRE (1866-1917)

Annotation

Jizzakh region has historically served as an important trade center as one of the main stops in the network of the Great Silk Road route to Central Asia. The article analyzes the role of the Jizzakh region in the history of Turkestan before and after the invasion of the Russian Empire based on its administrative territorial structure, population, area, archival documents and sources. The region experienced several changes in the late 19th and early 20th centuries under the influence of various factors such as administrative reforms, economic changes, and social dynamics.

Key words: Zarafshan district, Jizzakh beg, Sangzor valley, beg, estate, uyezd, section, volost, Olloyor devanbeg.

АНАЛИЗ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ТЕРРИТОРИИ, УПРАВЛЕНИЮ И НАСЕЛЕНИЮ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД ЗАВИСИМОСТИ ОТ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1866-1917 ГГ.)

Аннотация

Джизакская область исторически служила важным торговым центром, одной из основных остановок в сети Великого Шелкового пути в Среднюю Азию. В статье анализируется роль Джизакской области в истории Туркестана до и после вторжения в состав Российской империи на основе ее административно-территориального устройства, численности населения, площади, архивных документов и источников. В конце 19 - начале 20 веков в регионе произошло несколько изменений под влиянием различных факторов, таких как административные реформы, экономические изменения и социальная динамика.

Ключевые слова: Зарафшанский уезд, Джизакский бегги, Сангзорская долина, беглик, имение, уезд, участок, волость, Оллоор деванбег.

ROSSIYA IMPERIYASIGA QARAMLIK DAVRIDA JIZZAX UYEZDI HUDUDI, BOSHQARUVI VA AHOLISIGA DOIR HUJJATLI MANBALAR TAHLILI (1866-1917 YILLAR)

Annotatsiya

Jizzax hududi tarixdan Buyuk ipak yo'lining Markaziy Osiyo yo'nalishi tarmog'ida asosiy bekatlardan biri o'laroq muhim savdo markazi vazifasini o'tagan. Maqolada Jizzax hududining Rossiya imperiyasi bosqiniga qadar va undan keyingi Turkiston tarixida hududning tutgan o'rni ma'muriy hududiy tuzilishi, aholisi, maydoni, arxiv xujjatlari va manbalar asosida tahlil qilingan. Hudud XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida ma'muriy islohotlar, iqtisodiy o'zgarishlar, ijtimoiy dinamika kabi turli omillar ta'sirida bir qancha o'zgarishlarni boshdan kechirdi.

Kalit so'zlar: Zarafshon okrugi, Jizzax bekligi, Sangzor vodiysi, beklilik, amloklik, uyezd, uchastka, volost, Olloyor devonbegi.

Kirish. Jizzax hududi Sirdaryo va Zarafshon daryolari oralig'ida joylashgan bo'lib, asosiy suv tarmoqlari Sangzor va Zomin, Tuyatortar kanali, shuningdek Zarafshon daryolari hisoblanadi[1]. Shuningdek o'rta asrlarda Buyuk ipak yo'lining Markaziy Osiyo yo'nalishi tarmog'ida Jizzax hududi asosiy bekatlardan biri o'laroq muhim savdo markazi vazifasini o'tagan[2].

XVIII asr boshlarigacha Buxoro xonligi hududi hisoblangan Zomin va Jizzax yerlari taqdiri Qo'qon xonligi tashkil topgandan so'ng O'ratepa, Xo'jand qatorida (1866-yilgacha) Buxoro va Qo'qon davlatlari siyosiy tarixi bilan bevosita yoki bilvosita bog'landi. Yozma manbalarda Xo'jand va unga tutash O'ratepa va Jizzax beklilari yerlariga egalik qilish uchun shiddatli va qat'iy kurash bo'lib, qo'ldan qo'lga o'tib turgan[3]. Bu davrga oid manbalarda Jizzax "Samarqandga kirish darvozasi" deb ham ta'kidlanadi[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi, fenomenologik va germenevtik yondashuvlar, tizimlashtirish usullari tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiya imperiyasi bosqichilik yurishlari arafasida Jizzax bekligi Buxoro amirligi tarkibida bo'lib, uning strategik hududlaridan biri hisoblangan. Mojar sharqshunos olimi Arminiy Vamberi 1863-yilgi Turkistonga sayohati bilan bo'g'liq xotiralarida Jizzaxni Buxoro amirligi ma'muriy-hududiy birliklari qatorida keltiradi[3]. Bu davrda Buxoro amirligi tarkibidagi o'z ma'muriy boshqaruviga ko'ra mustaqil yoki yarim mustaqil boshqaruvga ega shaharlarni sanab o'tishda ham Jizzax bekligi qayd etilgan[3]. Buxoro amirligi ma'muriy jihatdan beklilarga, bekliliklar esa amlokliklarga bo'lingan. Yirik bekliliklar esa tumanliklarga bo'lingan (masalan Buxoro bekligi)[5]. XIX asrning 60-yillarida Buxoro amirligi bir necha viloyatlardan tashkil topgan bo'lib, har bir viloyatda hukmron boshliq qo'yilgan bo'lib, ular hokim yoki bek deb atalgan[6].

Tarixchilarning Buxoro hukmdori amir Sayyid Abdulahadxon (1885-1911) davrida ham otasi amir Sayyid Muzaffarxon (1860-1885) davridagi davlat tuzumi saqlanib qolgan[4]. haqidagi ma'lumotiga asoslanib shunday xulosaga kelish mumkinki, boshqa hududlar kabi Jizzax hududi boshqaruv tartibi quyidagicha bo'lgan: Saltanat poytaxtidan

uzoqda joylashgan shaharlarning boshqaruvi amir tomonidan tayinlangan hokim (bek) boshqarilgan. Hududning qozisi va raisi ham amir tomonidan tayinlangan. Hokim mirbek, ya'ni mir (yoki bek) deb atalgan. U mamlakatning muhofazasi, siyosati va fuqarolar o'rtasida adolat o'rnatish hamda xiroju daxyak olish uchun mas'ul bo'lgan[7]. Hudud amlokliklarga bo'lib boshqarilgan. Buxorodan boshqa beklklardagi amloklor beklk hokimi tomonidan tayinlangan. Amloklorlik Buxoro amirligidagi eng kichik ma'muriy bo'linma hisoblanib, uni boshqaradigan amaldor "amloklor" deyilgan va unga bir qancha qishloqlar va ularning oqsoqollari bo'ysungan[5]. Amloklor hududning xiroju-ushriga mas'ul bo'lgan. Amloklorning ham bir qancha xizmatkorlari bo'lib, dorug'a va mingboshi deb atalgan, ular amloklor (turkchasi "bek" yoki "bey", ruschasi "volostnoy") ga yordam berganlar. Qozi hududda shar'iy (shariat asosida) masalalarni ko'rib chiqishga mas'ul bo'lgan. Rais shar'iy murofi'a, masjidlar va bozorlarni tekshirish, shu o'lka aholidan bo'lmish musulmonlar ahvoliga mas'ul bo'lgan. O'nlab mirzo-yu muharrir, noibu xizmatkorlar doim qishlog'u bozorlarda yurib, ma'muriyat ishlarini ijro etganlar [7].

Rossiya imperiyasi bosqini arafasida Buxoro amiri Sayyid Muzaffarxon amirlikning sharqiy chegaralari hisoblangan Jizzax bekligini mustahkamlash maqsadida ishonchli beklaridan Olloyor devonbegini 1865-yilda Jizzax begi (hokimi) etib tayinlagan edi[8]. Olloyor devonbegi shaharning mudofaa devorlarini qayta tiklash ishlarini amalga oshiradi. U 8 oy mobaynida tunu kun shahar istehkomi devorlarini tiklashga juda katta kuch sarflaydi. Qal'a devorlari yangidan ko'tarilib, 3 km uzunlikda mustahkam istehkom devorlari oldida chuqur ariqlar qaziladi[1].

XIX asr 60-yillarida Rossiya imperiyasi qo'shinlari Turkiston yerlarini birin-ketin bosib ola boshladi. M.G.Chernyayev boshchiligidagi mustahkamlash tomonidan 1865-yil 17-iyunda Toshkentning bosib olinishi va uning avvalroq tashkil etilgan Turkiston viloyatining markazi etib belgilanishi, 1867-yilda esa Toshkent, Sirdaryo va Yettisuv viloyatlaridan iborat Turkiston general gubernatorligining tashkil etilishi bilan Toshkent Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoda to'liq hukmronligini o'rnatilishida muhim tayanch vazifasini bajara boshladi[9].

M.G.Chernyayev boshchiligidagi rus qo'shinlarining Jizzax bekligini egallashga bo'lgan ilk urinishi 1865-yil fevral oyida Mirzacho'l orqali amalga oshirilgan edi. Biroq bosqinchilarning muvaffaqiyatsiz harakati, shuningdek mudofaachilarning mardonovor qarshiligi sababli imperiya qo'shinlari 10-fevralda Sirdaryo bo'yiga chekinishga majbur bo'lgan edi. Rossiya imperiyasi qo'shinlarining navbatdagi hujumi 1866-yil 24-mayda Xo'jandning egallanishi bilan davom etadi. 1866-yil 1-oktyabrda O'ratepa shahri ham ruslar tomonidan egallanadi. 1866-yil 15-18-oktabrda general N.A.Krijanovskiy boshchiligidagi hujum natijasida Olloyor devonbegi va u boshchiligidagi yo'l boshchilardan bir qanchasi qahramonlarcha halok bo'ladi[2]. Xususan, N.A.Romanovskiy tomonidan Orenburg general-gubernatoriga yuborilgan axborotda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, Jizzax shahri mudofaachilaridan 6 ming kishi o'ldirilgan, 2 ming kishi asir olingan. Tarixiy yozma manbalarga ko'ra, bu jangda jizzaxliklardan 9 ming jangchi, tinch aholidan 1500 kishi halok bo'lib, 1500 ga yaqin kishi asirga tushib, ularning 600 tasi og'ir yarador bo'lgan. Buxoro amirining 18 lashkarboshisidan 16 nafari Jizzax jangida halok bo'lgan edi[2]. Shu tariqa Buxoro amirligining sharqiy qismidagi muhim tayanch nuqtasi bo'lgan Jizzax bekligi Rossiya imperiyasi tomonidan egallandi.

Jizzax shahri va bekligi Rossiya imperiyasi tomonidan istilo qilingandan keyin uning hududida ham mustamlaka boshqaruv tizimi o'rnatila boshlandi. General N.A.Krijanovskiy Jizzax shahrining komendanti etib

tayinlandi. General ixtiyoriga favqulodda bo'lib qoladigan g'alayonlarning oldini olish maqsadida 10 rota piyoda askar, 300 nafar kazak, 10 ta to'p va boshqa qurol-yarog'lar qoldirdi[1]. Rossiya imperiyasining keyingi bosqinchilik harakatlari Buxoro amirligining muhim tayanch markazlaridan bo'lgan Samarqand va Kattaqo'rg'on hududlarini bosib olinishi va Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shib olish bo'ldi.

1867-yilda Turkiston viloyati 1866-yilda imperiya qo'shinlari tomonidan bosib olingan hududlar bilan birga Turkiston general-gubernatorligiga aylantirildi. Mazkur ma'muriy-hududiy birlik dastlab 1867-yil 11-iyulda tasdiqlangan "Yettisuv va Sirdaryo viloyatlarini boshqarish to'g'risida"gi Muvaqqat Nizom asosida boshqarilgan. Yangi "Nizom"ning asosiy mazmuni "ma'muriy va harbiy hokimiyatning bo'linmasligi hamda yagona qo'llarda jamlanishi"dan iborat bo'lib, yangi mustamlakadagi xalq ommasini doimiy qo'rquv va itoatda ushlab turishga imkon bergan[10].

1867-yil 12-iyulda Sirdaryo viloyati (markazi Toshkent) va Yettisuv viloyati (markazi Verniy) dan iborat Turkiston general-gubernatorligi (markazi Toshkent shahri) tashkil etilib, Rossiya imperiyasining Turkistonda shu vaqtgacha egallangan hududlari uning tarkibiga kiritildi. Uning birinchi general-gubernatori etib K.P. fon Kaufman tayinlangan. 1867-yilda Jizzax hududi Sirdaryo viloyati tarkibidagi uyezd sifatida qoldirilgan edi[11]. Jizzax uyezd tashkil etilganidan so'ng uning boshlig'i polkovnik Kosov tayinlangan.[11. 256] Keyingi yillarda ma'muriy chegaralar Rossiya imperiyasining o'sib borayotgan ma'muriy ehtiyojlari va yerli boshqaruv talablariga yaxshiroq moslashtirish ishlari amalga oshirildi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Jizzax yerlarining bir qismi dastlab Zarafshon okrugi, 1887-yildan Samarqand bo'limi tarkibida bo'lib keldi. 1868-yil 28-iyunda tasdiqlangan, 93 banddan iborat bo'lgan "Zarafshon okrugini boshqarish to'g'risidagi muvaqqat qoidalar" nomli Rossiya imperiyasi tomonidan Zarafshon vohasi istilosidan so'ng, Zarafshon hududi ma'muriy boshqaruvi tashkil qilish bilan bog'liq ilk hujjat fon Kaufman tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, hujjatning 1-moddasiga ko'ra "Turkiston o'lkasi uzil-kesil tashkil etilguniga qadar Buxoro amirligidan 1868-yilda qo'lga kiritilgan yerlarda alohida Zarafshon okrugi tashkil etilishi", hujjatning 2-moddasiga asosan esa Zarafshon okrugi sharqda Ilono'tti darasi va Qashg'ar-Davon tizmasi tarmog'i bilan chegaralanishi, Sangzor vodiysi ham Zarafshon okrugi tarkibida [12] ekanligi belgilangan. Dastlab, hozirgi Jizzax hududining g'arbiy qismi Zarafshon okrugi tarkibida, qolgan asosiy qismi Sirdaryo viloyati tarkibidagi uyezd sifatidagi ma'muriy birlik bo'lgan. 1886-yilda tasdiqlangan "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risida"gi Nizomga muvofiq Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirildi hamda bu viloyat to'rtta – Samarqand, Kattaqo'rg'on, Xo'jand va Jizzax uyezdlaridan (Xo'jand va Jizzax uyezdleri Sirdaryo viloyati tarkibidan olib berilgan) iborat bo'lishi ma'lum qilindi. Jizzax shahri uyezd markazi bo'lib qoldi[1].

Arxiv manbalariga ko'ra 1870-yilgi Jizzax uyezdi bo'yicha aholi soni 16752 nafar [13] ekanligi qayd qilingan bo'lib, Jizzax shahri bo'yicha 595 ta hovli, 3345 nafar yerli aholi [13], Zominda esa 40 ta hovli, 125 nafar aholi [14] yashaganligi keltirilgan.

Jizzaxning strategik ahamiyati Rossiyaning Markaziy Osiyoga kengroq ekspansiyasi jarayonining bir qismi sifatida muhim vazifani bajargan. Misol uchun, 1873-yilda Jizzax uyezdida tashkil etilgan general Golovachev boshchiligidagi 12 ta rota, 4 ta raketa, 14 ta to'p, 3400 ta soldat, 1300 ta ot, 7000 ta tuyadan iborat rus garnizoni Xiva xonligiga qarshi harbiy yurishga safarbar etilganligi [11], hududning Turkiston yerlarini bosib olish borasidagi keyingi harakatlarni tashkil etishda muhim vazifalardan birini bajarganligini ko'rsatadi.

1886-yil 12-iyunda tasdiqlangan “Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risida”gi Nizom o‘lkada yagona ma‘muriy-hududiy tizimni yaratdi. Mazkur hujjatga asosan Turkiston general-gubernatorligi uchta – Sirdaryo, Farg‘ona va Samarqand viloyatlaridan iborat bo‘ldi[15]. Jizzax hududi Zarafshon okrugi o‘rnida tashkil etilgan Samarqand viloyati tarkibida edi. Har bir uyezd o‘rtacha 3 ta uchastka va 20 ta volostdan iborat bo‘lgan[15]. Dastlabki davrlarda hududni boshqarishga oid munosabatlar, soliq va yig‘imlarga oid munosabatlar, o‘lkada mustamlaka boshqaruv shaklini bosqichma-bosqich tashkil qilishga oid munosabatlar 1867-yil 11-iyulda tasdiqlangan “Yettisuv va Sirdaryo viloyatlarini boshqarish to‘g‘risida”gi Muvaqqat Nizomga muvofiq meyorlashtirilib borilgan.

Tahlil va natijalar. Rossiya imperiyasi tarkibidagi Jizzax hududi XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida ma‘muriy islohotlar, iqtisodiy o‘zgarishlar, ijtimoiy dinamika kabi turli omillar ta‘sirida bir qancha o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu davrda uyezd ma‘muriy jihatda uchastka, volostlik va oqsoqolliklarga bo‘lib boshqarilgan.

1874-yilga oid statistik ma‘lumotlarda Jizzax uyezdida shahar - 1 ta, hovlilar soni 200 tadan 1000 tagacha bo‘lgan aholi manzilgohi soni - 1 ta, hovlilar soni 150 tadan 199 tagacha bo‘lgan aholi manzilgohi soni - 4 ta, hovlilar soni 100 tadan 149 tagacha bo‘lgan aholi manzilgohi soni - 6 ta, hovlilar soni 50 tadan 99 tagacha bo‘lgan aholi manzilgohi soni - 35 ta, hovlilar soni 49 tagacha bo‘lgan 110 ta aholi manzilgohi mavjudligi, hududda jami 157 ta aholi manzilgohi mavjudligi qayd qilinadi[16].

T.Saidqulov ma‘lumotiga ko‘ra XIX asr oxirlarida aholi soni bo‘yicha Jizzax Samarqand viloyatidagi 6 ta shahar ichida 4-o‘rinda turgan bo‘lib, 1887-1888-yillarda shahar aholisi 12735, 1897-yilda 15710, 1914-yilda 14034 nafar bo‘lgan[17]. Hujjatli manbalarda 1892-yilda Jizzax shahri aholisi 10128, shundan shaharning rus qismida yashovchilar soni 3096 nafar [18] ekanligi, 1908-yil 15-oktabrdagi ma‘lumotlarga ko‘ra, Jizzax shahar aholisi soni 11801, (1904-1905 yillarda 11350 nafar) ekanligi, shulardan 1500 rubl qiymatdan ortiq mulkka ega bo‘lgan fuqarolar soni 5 nafar (1904-1905 yillarda 1 nafar), 1000 rubl qiymatdan ortiq mulkka ega bo‘lgan fuqarolar soni 27 nafar (1904-1905 yillarda 15 nafar), 300 rubl qiymatdan ortiq mulkka ega bo‘lgan fuqarolar soni 332 nafar (1904-1905 yillarda 313 nafar) ekanligi qayd qilingan[19].

1892-yilda Jizzax uyezd bo‘yicha aholi soni 162668 nafar[20], 1893-yilda esa 159996 [20] nafar bo‘lgan. 1893-yilda Samarqand viloyati bo‘yicha 694754 nafar aholi istiqomat qilishini[21] hisobga olsak aholi soni bo‘yicha Jizzax uyezdining viloyatdagi ulushi 23 % ni tashkil qilishini bilishimiz mumkin.

Bu vaqtda Jizzax uyezdi bo‘yicha shahar va qishloq jamoalari (mahalalar) soni 102 ta (Jizzax shahrida 2 ta katta mahalla), 193 ta aholi manzili, 31768 ta hovli, 600 ta ellikboshi, 52 ta mirob borligi xujjatlarda qayd qilingan.[20, 342] Shuningdek, 1893-yilda Jizzax uyezdida 220 ta masjid, 191 ta maktabxona va qorixona, Jizzax shahrida 48 ta masjid, 12 ta maktab qorixona, 1 ta cherkov bo‘lgan[20]. O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan 1906-yilgi Samarqand viloyatining xaritasida Jizzax uyezdi 17 ta volostdan iborat ekanligi aks ettirilgan[22].

Rossiya imperiyasi hukumati tomonidan Turkiston o‘lkasida 1908-1909-yillarda K.K.Palen boshchiligidagi taftish o‘tkazish uchun komissiyasiga taqdim etilgan hisobotlarda 1907-yilda Jizzax uyezdi 3 ta uchastkaga bo‘linishi, shulardan Zomin uchastkasida 5 ta volost, 25 ta qishloq jamoasi, 9838 ta xonadon borligi, Yangiqo‘rg‘on uchastkasida 7 ta volost, 38 ta qishloq jamoasi, 11493 ta xonadon borligi, Bog‘don uchastkasida 8 ta volost, 49 ta qishloq jamoasi, 12199 ta xonadon borligi qayd qilingan[23]. Shuningdek, ushbu hisobotda Samarqand viloyatining 1908-yilgi xaritasi [19] keltirilgan bo‘lib, unda Jizzax uyezdi va uning 18 ta volosti xaritada ko‘rsatilgan.

1916-yil 13-sentyabrga oid arxiv hujjatlarida Samarqand viloyati tumanlari va ularning maydoni to‘g‘risida ma‘lumot keltirilgan bo‘lib, unda Samarqand – 7751 verst2, Kattaqo‘rg‘on – 6997 verst2, Xo‘jand – 20036 verst2, Jizzax uyezdi 25812 verst2 ekanligi qayd qilingan[25].

Xulosa. 1866-yildan keyin Jizzax bkligining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi va imperiya mustamlakachilik tizimining o‘rnatilishi natijasida hudud Markaziy Osiyo hududiga chuqurroq kirib borishda asosiy tayanch va yo‘laklardan biriga aylandi. Mustamlaka ma‘muriyati mintaqaning qishloq xo‘jaligi manbalari va madaniy boyliklaridan foydalanish maqsadida hududda aholini ro‘yxatga olish, ma‘muriy chegaralarni belgilash, hudud xaritasini tuzishda ko‘pincha milliy ehtiyojlardan ko‘ra imperiya manfaatlarini ustun qo‘yildi va bu ishlar doimiy amalga oshirilib turildi.

ADABIYOTLAR

1. Хайдаров Х. Жиззах вилояти тарихи. Тошкент. Мехнат. 1996.
2. Хайдаров Х., Усмонов Қ. Жиззах тарихи. Тошкент. Ўқитувчи. 2009.
3. Арминий Вамбери. Путешествие по Средней Азии. Москва Издательская фирма «Восточная литература» РАН 2003.
4. Ахмад Дониш. Рисола ёхуд манғитлар хонадони салтанатининг қисқача тарихи. Қ.Йўлдошев таржимаси. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти. 2014.
5. O‘zbekiston tarixi (Buxoro tarixi) X jild. Toshkent. O‘zbekiston. 2023.
6. R.Xoliqova. XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Rossiya-Buxoro munosabatlari tarixi. Tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent. 2006.
7. Мухаммад Али Болжувоний. Тарихи нофеий. Ш.Воҳидов ва З.Чориев таржимаси. Академия нашриёти. Тошкент. 2001.
8. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (Источник по истории Бухарского эмирата). Ташкент. Akademiya. 2009.
9. Х.Зиёев. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашлар тарихи. Тошкент. Шарқ. 2001.
10. История Узбекской ССР, 1956.
11. Хамид Зиёев. Туркистонда Россия тожовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. Тошкент. Шарқ. 1998.
12. O‘z MA, I-21-jamg‘arma, 1-ro‘uxat, 4-yig‘majild 1-varaq orqa tomoni
13. O‘z MA, I-22-jamg‘arma, 1-ro‘uxat, 3-yig‘majild 8-varaq orqa tomoni
14. O‘z MA, I-22-jamg‘arma, 1-ro‘uxat, 3-yig‘majild 2-varaq orqa tomoni
15. Центральная Азия в составе Российской империи. - М.: Новое лит. обоз., 2008.
16. Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зеравшанском округе // Записки Русского географического Общества по отделению статистики. Т.VI. – СПб., 1874.
17. Саидкулов Т.С. Самарканд во второй половине XIX – начале XX веков. Из социально-экономической и политической истории средней части Зеравшанской долины: Учеб. Пособие. – Самарканд, 1970.

18. O'z MA, I-21-jamg'arma, 1-ro'yxat, 894-yig'majild, 27-varaq
19. O'z MA, I-18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 3263-yig'majild, 248- varaq
20. O'z MA, I-21-jamg'arma, 1-ro'yxat, 894-yig'majild, 102-varaq orqa tomoni
21. O'z MA, I-18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 296-yig'majild, 7- varaq orqa tomoni
22. O'z MA, I-1-jamg'arma, 12-ro'yxat, 2016-yig'majild, 14-varaq
23. O'z MA, I-18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 3263-yig'majild, 226-varaq orqa tomoni
24. O'z MA, I-1, 27-ro'yxat, 3-yig'majild, 7-varaq